

IV.

Francia humanisták Magyarországon.

A humanisták általában nyugtalan, vándor természetű, kozmopolita gondolkozású emberek voltak. Szerettek utazni, világot látni, ismeretségeket kötni; nemzeti s családi kötelek és földrajzi határok nem igen korlátozták őket. Minden lelki megrázkódtatás nélkül cseréltek környezetet és hazát, ami annál könnyebben ment, mert minden országban akadtak gazdag és előkelő pártfogók. Amerre megfordultak, mindenütt nagy érdeklődéssel szemlélték az idegen népek szokásait s mindenütt könyvek, kéziratok és régiségek után nyomoztak. Ezek a hajlamok és tulajdonságok jellemezték a francia humanistákat is. Nekik is élénk külföldi összeköttetések voltak, ők is leveleztek külföldi humanistákkal, verseket írtak hozzájuk, műveiket nekik ajánlották fel, sőt a személyes megismerkedés céljából meg is látogatták őket.

Voltak a francia humanistáknak magyar pártfogók és barátai is, mint Gosztonyi János győri püspök, Zsámboki János udvari történetíró, Dudits András pécsi püspök, Berzeviczy Márton erdélyi kancellár és diplomata stb. E francia-magyar kapcsolatoknak megerősítése és hazánk megismerése végett a francia humanisták közül néhányan többkevesebb időt is töltöttek a XVI. században Magyarországon és itt gyűjtött tapasztalataiknak munkáikban valamiféle formában nyomaik is maradtak.

Ilyen volt Henri Estienne (*Henricus Stephanus*), a jeles könyvnyomtató és humanista Estienne-család legkiválóbb tagja. Henri Estienne nagy tudományú és viszontagságos sorsú férfiú volt, aki tudományszomjtól ösztönözve és vallási nézetei miatt üldöztetve élete jelentékeny részét utazásokkal töltötte s akinek külföldön fejedelmi pártfogói és maecenasai akadtak. Nagyrabecsülte I. Ferdinánd és II. Miksa osztrák császár is s több ízben megfordult Bécsben.

Henri Estienne 1575-ben Bécsből Magyarországra is átlátogatott. Egyik művében erre a látogatásra visszaemlékezve azt írja, hogy szerette volna hazánkat jobban megismerni, mert, amit látott belőle, az nagyon tetszett neki, de alig tett meg néhány mérföldnyi utat, amikor neki és útítársainak tudtára adták, hogy már átlépték azokat a határokat, melyeken belül a törökök részéről semmiféle veszedelem nem fenyegeti őket. Nem tudjuk sem azt, hol járt hazánkban, sem hogy kik voltak útítársai. Talán Pozsonyban fordult meg és Zsámboki János kaulauzolta, aki ebben az időben császári tanácsnok s történetíró volt Bécsben s akinek Pozsonyban gyakran akadt dolga. A magyar és francia humanistát ugyanis meghítt barátság fűzte egymáshoz. Zsámboki

sokszor anyagilag támogatta a pénzzavarokkal küzdő Estienne-t, az augsburgi Fuggereknél pártfogolta, lehetővé tette részére egyes munkák kinyomását, kéziratokat és saját jegyzeteivel ellátott szövegeket bocsátott rendelkezésére. Estienne adta ki Zsámboki egyik munkáját, Hezychius-fordítását és neki ajánlotta *Pseudocicero* c. művét, melynek kiadására az ösztönzést a két jó barátnak Bécsben folytatott beszélgetései szolgáltatták. Mikor pedig Zsámboki aránylag fiatalon, 53 éves korában meghalt, Estienne búsulásnak adta a fejét és egy időre a könyvnyomtatást is abba hagyta.

Estienne magyarországi látogatásáról egy másik munkájában ezt olvassuk: „Régen Gallia boldogsága minden idegen nemzetben nagy csodálatot keltett, most szerencsétlen helyzete mindenütt a csodálat tárgya, némelyek meg éppen nevetnek rajta, aminek nem egyszer vagyok kellelten tanuja, minthogy sokat kell külföldön megfordulnom. Mikor pár hónappal ezelőtt Magyarországon voltam és kijelentettem, hogy fáj nekem annak az országnak szomorú helyzete, egy magyar így szól hozzám: „ha elég szomorkodtál hazád helyzetén, mely a mienknél még százalomraméltóbb és ha a búsulásba még nem fáradtál bele, a mienkénél is szomorkodni fogsz.“ Amikor aztán görögül folytattam: „a szerencsétlen emberben a remény tartja a lelket“ (mindkét nyelvet ugyanis jól értette), így szól hozzám: „micsoda? Hát nem gondold, hogy a magyaroknak is van reményük?“ — Mikor pedig hozzátettem: „nekünk azonban több reményünk van, mint nektek“, ő így felelt: „ellenkezőleg, úgy hiszem, nekünk van több reményünk“. — Ez a párbeszéd jutott eszembe a minap Lugdunumban, amikor sokan várva-várták a békét; igen nagy öröömre szolgál, hogy hazám számára igazmondóbb jósnak bizonyultam, mint az a magyar az ő hazája számára“.

Az a latinul s görögül jól értő magyar, akivel Estienne Francia- és Magyarország szomorú sorsáról beszélgetett, valószínűleg Zsámboki volt. Estienne mint keresztény és humanista tisztán látta a veszedelmet, melyet az európai művelődésre a török előnyomulás jelentett. Zsámbokinak azonban része lehetett abban, hogy francia humanista-barátjának a török által leigázott Magyarország iránt érdeklődése és rokonszenve felébredt. Ennek bizonyosága Estienne két nyomtatott latin beszéde, melyet 1594-ben Rudolf császárhoz és a Regensburgban összegyűlt német választófejedelmekhez intézett. Ezekben energikus és lángoló szavakkal sürgette, hogy a keresztény fejedelmek fogjanak össze s egyesült erővel űzzék ki a törököt Magyarországból.

Ugyanennek a célnak szolgálatában Estienne állítólag egy munkát is írt Magyarországról. Kézírata egyéb hátrahagyott munkáival együtt, sajnos, elkallódott, csak a következő verssorok maradtak fenn belőle:

*„Terra potens armis, laetis uberrima glebis,
Frumentis dotata bonis, fluviisque beata,
Ac dives pecoris, generosae vitis abundans,
Et superum cultu felix, fulvoque metallo;*

*Pannonia antiquis, a post'ris Hungaria fertur,
Europae stabilis Turca indignante columna.***

A másik jeles francia humanista, aki a XVI. században Magyarországon járt, Jaques Bongars (*Bongarsius*). Bongars protestáns vallású nemes ember volt, IV. Henrik francia király „utazó diplomatája“, aki élete jelentékeny részét külföldi országokban töltötte s követi tiszttségének ellátása mellett könyveket, kéziratokat és régiségeket gyűjtött. A történetírók sorában nevét értékes szövegkiadványai tették ismertté.

Bongars 1585-ben utazott hazánkban, ahonnan Konstantinápolyba ment. Útinaplójának tanúsága szerint április 13-án érkezett Pozsonyba és június 24-én lépte át az erdély-oláhországi határt. Utiránya a következő volt: Bécs—Pozsony—Magyaróvár—Győr—Komárom—Érsekújvár—Nyitra—Privigye—Rózsahegy—Poprád—Lőcsé—Kassa—Tokaj—Nyírbátor—Szalmár—Nagybánya—Dés—Torda—Nagyenyed—Gyulafehérvár—Nagyszében—Fogarás—Brassó—Törösvár—Tergovište. Naplójában feljegyzi, melyik napon hol ebédelt, hol aludt, kit látogatott meg. „Hosszú és veszedelmes vándorlásában“ társa Guillaume Lenormant volt, akinek a *Rerum hungaricarum scriptores* függelékét ajánlotta. A kor divata szerint, úgy mint Zsámboki János, akit *Emblemata* c. művének egyik metszete mint vándorhumanistát ábrázol lovon ülve, köpenyben, karddal oldalán, lóva előtt két oldalt kutyáival, Bongars Sucsányban a Fátrán való átkeléshez öt lovat bérelt, Lőcsén pedig egy lovat vett. Inas valószínűleg hozott magával és Magyarországon fogadott egy szolgát, aki a tolmács szerepét töltötte be. Naplójából nem tűnik ki, hogy útjában minő cél vezette s az egyszerű tanulmányút volt-e vagy valami politikai megbízással is járt.

Előkelő személyiségektől vannak ajánlólevelei és azokkal az útjába eső városok fő embereinél látogatást tesz. Pozsonyba Radéci István egri püspökhöz és királyi helytartóhoz meg egy András nevű gyógyszerészhez hoz magával levelet. Győrben Ungnád Kristóf egri főkapitány levelével jelentkezik Tevel András tábornoknál, a város parancsnokánál. Komáromban Pálffy Miklós tábornoknál, Kassán Kolonics János Bertalan kormányzónál tiszteleg. Tordán Gyulay Pállal, Nagyenyeden Gracerus Lukáccsal ismerkedik meg. Nagyenyeden felkeresi Blandrata György orvost s királyi tanácsnokot és Kovacsóczy Farkas kancellárt. Néhány tudós szász férfiúval is ismeretséget köt, többek közt Huet Albert szász gróffal s királybíróval és Kertz Pál brassai orvossal.

Naplója száraz és szűkszavú, nyilván nem olvasók, hanem csak a maga számára írta. Különösen két dolog érdekelte: a várak és erősségek, melyeknek állapotáról és őrségéről pontos adatokat közöl (ez, úgy látszik, hozzátartozott a missziójához) s az ókori régiségek, feliratok és történeti emlékek. Az ország állapotáról, lakosságáról nem sokat mond.

* „Harek erőben dús, sok termőföldje hátán
Bővízű száz forrás táplálja a búza kalászatát,
Barma temérdek, a híre messzire ér a borának,
Boldog léte felül, méhében sok nemes érc van;
Pannónia volt rég, hívják ma Hungáriának,
Biztos oszlopa ő Európának török ellen.“

Pozsonyban látja Alamizsnás Szent János ezüst koporsóját; ezt, úgy hallotta, azelőtt pompás aranydíszek és drágakövek ékesítették, a császárné azonban elvitette őket.

Győrről Bongars azt írja, hogy szép vára és egyenes utcái vannak alacsony házakkal. Az egykori püspöki székház erődé van átalakítva, mellette a három keletre néző toronnyal bíró ősrégi templom, falaiban ókori felíratos kövekkel. A városnak három kapuja s nyolc vártornya van, helyőrsége mintegy másfélezer német s magyar katona.

Egy dunaparti faluban, Németiben Bongars egy nemes házában római kőkoporsót lát elmosódott felíratokkal, a templom bejáratánál pedig egy régi követ, melyre szárnyas kutya van kivésve. Részletesen leírja a komáromi várat is és egy ütközetet, mely Pálffy tábornok emberei és a törökök közt Komáromtól nem messze folyt le.

Nyitra környékéről azt jegyzi meg, hogy az sűrűn lakott, jól művelt vidék. A Szepességben két, pulykához hasonló nagy madarat: siketfajdot s egy kisebb fécán-forma nyirfajdot vásárol. A szepességi városok: Poprád, Svábóc, Lőcse s különösen Szepesváralja igen tetszenek neki. Megcsodálja Svábóc közelében a savanyúvíz-forrásokat, melyeknek vize, ha áll, megkövesedik.

Kassán egy szép ezüst-érmét mutatnak neki, egyik felén kiterjesztett szárnyú sassal, a másikon lándzsás férfialakokkal. Elvezetl szemléli a Göncötől Tokajig terjedő hegyvidéket, hol kitűnő bor terem. Szántót is útba ejti; ennek közelében gyógyforrás van, melynek vizét felmelegítve különféle betegségek, különösen szemfájás és tüdőgyulladás ellen használják. Nagykálló mocsaras vidéken fekvő, jól felszerelt kis vár. Mikor a török közeledésének híre érkezik s a várbeliek nem akarnak vele szembeszállni, elsütik az ágyúkat, mire a környékbeli falvak lakosai értékesebb holmijukkal erősségekbe vagy távolabbi helyekre menekülnek. Debrecen közelében, mely „egy akkora falu, mint Prága városa“, van egy nagy állóvíz, melynek sós vizétől az állatok meghízhatnak és öt mérföldnyi távolból is visszatérnek, hogy belőle igyanak. Nyirbátor és Szatmár közt egy, két mérföldnyi hosszú, szép erdőn ment át, mely tele volt nárcisszal.

Nagybányán több mint három hétig marad. Hogy itt mit művelt, nem tudjuk, talán pihent, régiségeket gyűjtött, ismeretségeket kötött. Apollonio Medobono és Dom Paul de La Motte társaságában — az első olasz orvos volt, a másik valami francia szerzetes lehetett — június 1-én elhagyja Nagybányát s átkel a császári Magyarországot és Erdélyt elválasztó Lápos folyón. Kőváron Lelaeus János jezsuitával, az ifjú Báthory Zsigmond fejedelem nevelőjével ismerkedik meg. Désen pedig a fejedelem titkárával, Gyulay Pállal, akit szerinte Erdély kancellárjává készülnek kinevezni. Désen a sok ókori rom vonja magára figyelmét. Nagyenyeden az erdélyi hegyekben talált „óriás-csontokat, sárkányfejeket“ lát, melyek bizonyára őskori állatok maradványai lehettek. Gyulafehérvárott, amely ekkor fejedelmi székhely, látogatást tesz a notabilitásoknál, többek közt Géczy János kormányzónál, akinek „kezet csókol“. A fejedelem a püspöki palota egyik felében lakik, másik felét a jezsuiták foglalják el.

Azután Bongars a szász városokat látogatja meg, melyek jól van-

nak megépítve s megerősítve. A szász templomok is erődökhöz hasonlítanak.

Nagyszebenben Walter fejedelmi kincstartóval ismerkedik meg, vele megy Havasalföldre. Brassóban megszerzi az engedélyt a határou való átkelésre s ajánló-levelet kap Michné havasalföldi vajdához és Demetrius főudvarnokhoz. Erdélyi útjának utolsó állomása Törcsvár, melyet így ír le: „A vár helyőrségének egyik része reggel, a másik része este kimegy a várból, bejárják a környékbeli erdőket és hegyeket s ha találnak valakit, aki nem arról a vidékről való, elfogják. Ezt azért teszik, hogy mindenki a vár alatt vezető szoroson legyen kénytelen átmenni, mely kocsik és lovak részére az egyetlen átjáró hely. Ilyen várak vannak Erdély minden kijáratánál, úgy hogy onnan engedély nélkül senki sem mehet ki és senki sem jöhet be. A vártól egy mérföldre egy hegynyergén fakeszt jelzi Erdély és Havasalföld határát. Ott a közelben egy réten megebédeltem, azután leereszkedtem a Királykő nevű sziklán, melyen a kocsikat kötelekkel bocsátják le.“ Június 25-én lépi át a határt s másnap már Tergovišteben a ferencrendi barátoknál tölti az éjszakát.

Bongars útja tehát hazánknak a háború pusztításaitól aránylag megkímélt részein vezetett át. Elég jókarban lévő várakat, rendes városokat, jól megmunkált földeket lát, a közbiztonság hiánya miatt sem panaszkodik. Egy ízben említi komáromi időzése alkalmával, hogy egy katonát rendeltek ki kísérijéül. Ahol megállapodik, mindenhol szávesen látják, sőt sok helyen literátus férfiakra is akadt.

Bongars szűkszavú naplójának kiegészítésére szolgál a *Rerum hungaricarum scriptores* előszava és függeléke. E mű előszavában sajnálkozik, hogy egy olyan hatalmas ország, mint Magyarország, mely valaha bővelkedett minden földi jóban, Kelet és Nyugat felé egyaránt diadalmasan terjeszkedett s hitünk védőpajzsa (*fidei nostrae clypaeus*) és valóságos védőbástyája (*nostrae religionis murus*) volt, saját fiainak, a magyar főuraknak szertelen fényűzése, önzése, romlottsága s a nyugateurópai fejedelmeknek egyenetlenkedései miatt a pogány török martalékává lett.

Munkájának függelékében Bongars közli mindazokat a feliratokat, melyeket magyarországi és főképp erdélyi utazása alatt Gyulafehérvárott a fejedelmi udvarban, a jezsuiták klostromában, Kovacsóczy Farkasnak s másoknak házában, Tordán, Nagyenyeden, Nagyszebenben s egyebütt gyűjtött. Nagy elismeréssel szól Kertz Pálról, erről „az embe riességgével, tudományával és jámborságával egyaránt kiváló“ férfiúról, aki megmutatta neki Brassóban a szászoknak II. Géza király által adományozott s II. Endre által megerősített szabadságlevelét, valamint Huet Albertről, Kovacsóczy Farkasról és Blandrata Györgyről, akik munkájában szintén kezére jártak.

Bongars két okból tartja hazánkat érdekes és tanulmányozásra méltó országnak. Először mert csodálatos történeti események színhelye volt, melyekről a „csúnya módon szanaszét heverő“ régi feliratok tesznek tanúságot. Az ország lakóainak erről nincs is tudomásuk. Reméli, hogy az ő munkája nyomán, amelyben „az óriási nagy számú ókori emlékeknek egy csekély töredékét“ bemutatja, a magyarok földjük multjának emlékeit „vallásos buzgósággal“ majd összegyűjtik s

megismertetik a külfölddel. A másik ok az, hogy nincs talán a világon ország, mely „természeti kincsekben“ olyan gazdag volna, mint Magyarország. Köztük a legnevezetesebbek a mindenféle ásványvizek, meleg s hideg források. Némelyek a beléjük dobott testek alakját megváltoztatják, másoknak vize kővé alakul át, ismét mások a vasat rézzé változtatják. Egyeseknek gyógyító hatásuk van, mások ellenben az emberek s állatok romlását okozzák. Nem kevésbé gazdag az ország ásványokban és fémekben is, még a folyók is arany rögöket rejtenek magukban.

Hosszabb ideig tartózkodott hazánkban Charles de l'Escluse (Clusius) is, a XVI. század legkiválóbb botanikusa, akinek a tudomány szolgálatában eltöltött hányt-vetett élete és egyetemes műveltsége alapján szintén e fejezetben van helye. Clusiust 1573-ban Busbecqnek, a szintén francia származású jeles államférfinak és tudósnek ajánlására II. Miksa császár mint udvari botanikust alkalmazta, megbízván egy gyógynövénykert létesítésével s a bécsi és prágai kertek felügyeletével. II. Miksa utóda II. Rudolf a protestáns vallású tudóst elbocsátotta az udvari szolgálatból, ő azonban mint magán ember tudományos műveire való anyaggyűjtés végett még tíz évig Bécsben tartózkodott. Mint kertész bécsi időzése alatt ő homosította meg Középeurópában csakhamar széles körben elterjedt kerti növényeinket: a tulipánt, jácintot, orgonafát, vadgesztenyefát, valamint egyes természetett növényeinket: a burgonyát és dohányt, melyeket jórészt Busbecq császári követ küldött és hozott Keletről az osztrák ésászári kertek számára.

Clusius gyakran időzött Magyarországon. Itt tartózkodásának és hazánkban tett utazásainak részleteit nem ismerjük eléggé, azt azonban műveiből tudjuk, hogy Bécsből növénytani kirándulásokat tett Dévény, Pozsony, Nagyszombat, Stomfa, Sopron, Magyaróvár környékén. Bécsben megismerkedett Batthyány Boldizsárral, a jeles hadvezérrel és nagyműveltségű tudománykedvelő főúrral, aki nagyon érdeklődött tudományos munkássága iránt. Clusius több ízben és huzamosabb ideig tartózkodott e magyar főúr németújvári s szalónaki kastélyában és onnan bejárta növénygyűjtés céljából a Dunántúlnak a török által el nem foglalt részét, Sopron-, Vas- és Zalavármegyét, délen Csáktornya és Alsó-Lendva környékét, sőt a horvátországi Batthyány-birtokokat is egészen Varasdig.

Fő pártfogója Batthyány Boldizsár volt. Segített neki kertiének rendezésében, ő tervezte a szalónaki vár kertjét, magvakat s virágokat küldött neki. Bizalmas ismeretség fűzte Istvánfy Miklóshoz, a kiváló államférfihoz és történetíróhoz is, aki Bécsből való távozása után a magyarországi hadi és politikai eseményekről tudósította s nagy maeenásának, Batthyánynak 1590-ben bekövetkezett halálát vele közölte. Jó barátja volt Zsámboki János, ismerte Heindl András pozsonyi gyógyszerészt, Purkirchner György pozsonyi orvost, Zrínyi Miklóst, a törökverő Zrínyi Miklós fiát és Beythe István református papot, aki Dunántúl flórájának tanulmányozásában nagy segítségére volt.

Clusius magyarországi tartózkodásának maradandó értékű emlékei magyar tárgyú növénytani művei: pannóniai flórája, melyet először Németújvárott egy vándornyomdász adott ki, magyar növénygyűjteménye, mely hazánk növényvilágának első részletes és szabatos leírását

adja s a nyugatmagyarországi gombákról írt munkája, melyhez Német-ujvárott egy francia festő készített szép vízfestményeket s mellyel Clusius a gombászat, mikologia megalapítója lett.

Két kevésbbé ismert nevű francia humanista is megfordult nálunk. Az egyik Pierre Lescalopier párizsi ügyvéd és diplomata, aki 1574-ben Konstantinápolyban járt s onnan Bulgárián, Havasalföldön, Erdélyen, Lengyel- s Olaszországon át tért vissza hazájába. Július 1-én érkezik egy Le Normand nevű franciával Nagyszebenbe s onnan 2-án Gyulafehérvárra. Ott Báthory István fejedelem fogadja, nagy-kegyesen kezét szorít vele, megengedi, hogy kezét csókoljon neki és soká elbeszélget vele latin nyelven. „Míg István urat üdvözöltem, — folytatja a francia látogató — unokaöccse, Báthory András, sokáig figyelmesen nézett s amikor a fejedelmet magára hagytam, odajött és barátságosan megölelt, amin én elcsodálkoztam; mikor olaszul szólt hozzám, ráismertem hangjára... Iskolatársak voltunk annak idején Páduában.” Báthory Istvánnak ez az unokaöccse Báthory András volt, a későbbi bíboros és erdélyi fejedelem, aki, mint a Báthoryak közül többen, Páduában tanult.

Lescalopier-t is érdeklik Gyulafehérvár régiségei s a várban is, meg a városon kívül is római feliratokat lát, melyek Traján császáról, Decébál dáki király legyőzőjéről emlékeznek meg. Utazásának házasságközvetítés is volt célja. Medici Katalin egyik udvarhölgyét, Renée de Rieux-t szerette volna nőül adni Báthory Istvánhoz. Lescalopier szerint a házasságot Franciaország és a porta jó szemmel nézte volna s az a lengyel király barátságát is biztosította volna. A házasság ügyében beszélt Berzeviczy Márton erdélyi kancellárral, nem lett azonban semmi belőle, meg kellett elégednie azzal, hogy július 20-án elutazásakor gazdagon megajándékozták. Ezután meglátogat erdélyi bányákat, jár Tordán és Kolozsvárott s körülbelül ugyanazon az úton, mint Bongars, szept. 19-én Pozsonyba érkezik. Kassáról azt jegyzi fel, hogy az Magyarország egyik legszebb városa. Több szép temploma van a katolikusok számára, de a luteránusoknak és a reformátusoknak is van templomuk, az elsőben német, az utóbbiban magyar az istentisztelet nyelve.

A másik utazó Jacques Esprincharde volt, egy svájci származású, La Rochelle-ban letelepedett tudós férfiú, jogtudományi és történeti művek szerzője. Fiatal korában fordult meg hazánkban. Leydenben végezte jogi tanulmányait s miután doktorrá avatták, nagyobb utazást tett. Egy egész éven át vándorolt Német-, Lengyel-, Csehországban s hazánkat is útba ejtette. Mindössze egy hetet töltött nálunk. 1597. jún. 9-én érkezett Pozsonyból s onnan 16-án utazott vissza Bécsbe. Utitársai is voltak, talán egynehány azok közül, akikkel útja többi részét is megtette. Bécsben csónakot béreltek, azzal mentek egészen Esztergomig. Pozsonyban, Komáromban, Esztergomban kötöttek ki és időztek egy-két napig. Esztergomban azután „magyar kocsit“ béreltek. Visszamenet Érsekújvárcott állapotok meg, egy éjszakát Vágsellyén, majd egy éjszakát és egy napot Pozsonyban töltöttek.

Mint az akkori utazókat, Esprincharde-t is hazánk első sorban mint hadviselő ország érdekli, tehát a városokban, ahol megfordul, a várakat tekinti meg és írja le naplószerű útleírásában. Nem is tudja elképzelni, hogy ebben az állandóan hadilábon álló országban más látni-

való is akadhat. Tapasztalatait szárazon, jóformán minden magyarázat nélkül jegyzi le. A megtekintett városok rövid leírását adja, velük kapcsolatban Magyarország sorsáról semmit sem mond. Esztergomban közönyösen szemléli az ostromokban elpusztult „nagyszerű“ prímási palotának és a főtemplomnak maradványait, azok sem ébresztenek benne gondolatokat. Nagyon tetszik neki az Esztergomtól Pozsonyig terjedő, jól művelt, dús növényzetű vidék, mely tele van mindenféle illatos virágokkal s növényekkel és gyümölcsfákkal s amely, úgy látszik, szebb volt, mint azok a tájak, melyeket Németországban s egyebütt látott. Utleírásának e helyén kissé felenged közönye, de most sem jut eszébe, hogy hazánk a török által megszállott dunántúli és alföldi területeinek siralmas pusztulásáról s egy régi, hatalmas keresztény királyság romlásáról elmélkedjék, ahogy két másik kor- és honfitársa: Henri Estienne és Jacques Bongars tette.